

## A MUNKASZOCIOLÓGIA MAI IRÁNYZATAI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZOCIALISTA ORSZÁGOKRA

DR. REHAK LÁSZLÓ

„... Mindezök meggondolván, és uraimnak, barátaimnak erre való intésöket gyakorta hallván: készörítettém én magamat ez szegín eszömmel ezöknök gondviselésére foglalnom, ... sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, — az mi keveset írtam, igazat írtam; ha valahol penig vétök volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem az kiktől érteköztem, tulajdonítsatok; és kérék titöket enneköm megbo-csátsatok...”

(Tinódi Sebestyén)

E munka szerzőjét ma is hasonló mentegetődzés csábítja, amikor témájáról akar szólni. Sajnos, a több mint négyszáz évvel ezelőtt a *Cronica* előszavában kinyomatott sorok nem mentették a szerző némi melléfogását. Még kevésbé élhet a mai szerző a Mohács utáni kor legnevesebb magyar nyelvű informátorának, egyesek szerint első újságírójának, előjogával.

Az, aki a munkaszociológia mai irányzatáról szándékozik értekezni, tudatosan kényszerül vállalni a felelősséget, hogy írásában „vétök legyen”, annak ellenére, hogy a XX. század második felének derekán fejlett kommunikációs rendszerek léteznek, és hogy világunk, minden veszélyes osztottsága ellenére, egyet képez, nemcsak jövőjére nézve, hanem fennmaradásának feltétele is a haladás közös alapján nyugszik.

A kommunikációk nyújtotta lehetőségek ellenére, az információk hiánya meglehetősen gátolja az írókat abban, hogy a munkaszociológia fejlődési irányzatairól „vétök nélkül” írjon. Alapvető hátráltató körülmény az, hogy a munkaszociológia terén elvégzett kutatások nagy részét nem teszik nyilvánosan közzé. A másik gátló körülmény, amikor fejlődési irányzatokról van szó, az, hogy a szociológia említett ágazata aránylag fiatal, alig van történelme.

Sokat lehetne a szociológia<sup>2</sup> (mint tudomány) múltjáról mondani, de közel sem annyit a munkaszociológia történetéről, mert ez utóbbi már lényegesebben fiatalabb tudományág. Persze nehéz biztosan meghatározni egy tudományág születésének időpontját és helyét, mert születési jászla felett nem ragyog semmilyen „betlehemi csillag”, és ezenfelül, rendszerint nem is egy jászolban, ugyanazon a helyen és

egyazon időben melengetik az „újszülöttet”. A tudományokban is gyakran az illető tudomány „evangélistáira”, még inkább az illető „szentírás” kis talmudistáira vár a fennkölt feladat, hogy utólag saját látnoki szemükkel meglássák az illető tudományág „betlehemi csillagát”, és annak alapján kijelöljék a megfelelő „Betlehemet” is.

Vizsgálódásunk számára valóban nem döntő fontosságú, vajon a munkaszociológia atyja R. MacIver, W. Williams és F. R. Donovan, a húszas évek legelejéről, ahogyan azt D. C. Miller és V. H. Form állítják<sup>3</sup> vagy R. Mayo és T. N. Whitehead a harmincas évek elejéről, ha azokra hallgatunk, akik a harvardi iskolát tekintik lényegesnek, és ezért az utóbbi két szociológust tartják a munkaszociológia megalapozóinak<sup>4</sup>. De ne lepődjünk meg azon se, amikor nem egy német szociológus a munkaszociológia (illetve az iparszociológia vagy üzemszociológia) előhírnökeit egyenesen a múlt század első felében fedezik fel Andrew Ure és Robert v. Mohl személyében<sup>5</sup>. Ha bennünket, marxistákat különös módon izgatna az említett tudományág családfája, nem tévednénk, ha éppenséggel hivatkoznánk F. Engels 1845-ben megjelent könyvére: „A munkásosztály helyzete Angliában, Személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján”<sup>6</sup>, vagy ha a munkaszociológia terén végzett egzakt kutatást példázzuk, akkor joggal utalhatunk K. Marx „enquête ouvrière”-jére az 1880-as évből.

Mindenesetre, amikor az „ösöket” kutatjuk és a munkaszociológia születési csillagának azimutját és zenittávolságát akarjuk meghatározni, mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell K. Marx (előbb már sajátos burkában G. W. F. Hegel munkáiban jelenlévő) alienációs elméletét. Az ember elidegenedése, az emberi társadalom elembertelenedése, az ember lényének megfelelő társadalom létrehozása úgyszólván egész életútján át foglalkoztatja a nagy kutatót és forradalmárt. Ennek a témakörnek sok figyelmet szentelt mind korai munkáiban, mind *A tőke* kéziratában is. Ez a témakör pedig korántsem csak bölcséleti kérdés, Marx megközelítési módja mutatja ezt legkifejezőbben, hanem egyben a szociológia, különösen a munkaszociológia egyik sarkalatos kérdése.

A korszerű marxista munkaszociológiának a szocialista országokban tulajdonképpen nagy jelene van, múltja alig. Valójában az ötvenes évek derekán induló szakszociológiáról van szó. Altalában, ha a húszas évek elején a Szovjetunióban jelentkező, de fejlődésében megrekedt szakszociológiától<sup>8</sup> eltekintünk, az SZKP 1956-ban megtartott XX. kongresszusa után (Jugoszláviában néhány évvel előtte) indul útjára a munkaszociológia. Sok esetben ez a szakszociológia jelenti a legfejlettebb szociológiát, mindenesetre azt a szakszociológiát, amelyik leghatározottabban „elkülönült” pozitív értelemben a rokon tudományoktól<sup>9</sup>. Jobbára a munkaszociológia (illetve az üzem- vagy iparszociológia, Jugoszláviában egyes szociológusok szerint<sup>10</sup> a társadalmi és munkásönigazgatás szociológiája) révén affirmálódik a szocialista országokban a szociológia mint önálló tudomány, sajátos módszerével, tárgykörével és annak sajátos megközelítésével. Számunkra meggyőző J. Stanojčić<sup>11</sup>, amikor a munkaszociológia világviszonylatban megnyilvánuló erőteljes fejlődésére és főleg művelésének mennyiségi mutatóira hívja fel a figyelmet, és hangsúlyozza, a francia G. Friedmann-nal együtt, hogy többségében

ma már úgy tekintenek a munkaszociológiára, annak gyakorlati, tudományos eredményeire, mint a szociológia fejlődésének „mértékére”.

Jugoszláviára vonatkoztatva ezt a megállapítást, meggyőződhetünk, hogy az sokban találó. E tekintetben két nyilvánosságra hozott forrásra utalunk. Az első sokszorosítva jelent meg 1964-ben, szerzői a belgrádi Társadalomtudományi Intézet tudományos dokumentációs osztályának munkatársai, és mintegy 350 oldalon sorolják fel a társadalomtudományokban létrehozott empirikus jellegű munkákat<sup>12</sup>. A másik forrásmunka szerzője M. R. Acimović, aki a munkásönigazgatást tárgyaló külön kiadványok, tanulmányok és cikkek bibliográfiai adatait közli (3425 bibliográfiai egységet dolgoz fel 1966-ban megjelent vaskos könyvében)<sup>13</sup>.

Még egy forrást említünk meg Jugoszláviára vonatkozóan, amelyik szintén csak indikatív, és így csak a lényegbevágó viszonyokra utal, tehát nem lehet számbeli pontosságát elfogadni. A JKSZ Központi Vezetőségének politikai szakszolgálati felvételezte az ország öt legfontosabb központjában már elvégzett, folyamatban levő és tervbe vett tudományos és szakmunkákat a társadalmi tudományok terén<sup>14</sup>. A felvételezést elemezve, néhány számadattal kívánjuk érzékeltetni a munkaszociológiai kutatások helyzetét a szociológiai és más vele rokon területeken végzett kutatásokhoz képest.

Előre kell bocsátani azt, hogy kétféle jelentős torzítást rejt magában az alábbiakban közölt kvantitatív megállapítás. Az első: a munkák darabszáma kiegyenlíti a diplomai szakdolgozatokat (a politikai fakultások diplomadolgozatairól van szó, amelyek rendszerint terjedelmes és komoly szakmunkák), a magiszteri és doktori disszertációkat és ezeket, továbbá egész intézeteket átfogó, nagyobb számú kutatót igénybe vevő munkálatokkal. A másik torzítás egyes munkák klasszifikálásánál következett be. Míg aránylag egyértelműen határozhattuk meg a munkaszociológiába tartozókat, addig a szociológia különböző ágaihoz tartozó, különösen az egyrészt politikai szociológia és másrészt a politikológia, valamint a politikai rendszerhez tartozó munkák között nem lehetett egyértelműen elvégezni a munkák „elhatárolását”, csoportosítását.

Figyelembe véve ezeket a torzításokat, megállapítható, hogy Jugoszláviában majdnem annyi kutatást végeztek a munkaszociológia területén, mint a szociológia többi ágazataiban együttvéve. Ugyanis a szociológia és filozófia terén az 56 befejezett vagy folyamatban lévő munka és munkálat közül 14 tartozik a munkaszociológia tárgyköréhez, 21 a szociológia többi ágazataihoz (14 a politikológiához, 7 a filozófiához).

A társadalmi-politikai kérdéseket vizsgáló munkák közül befejezett vagy folyamatban van a munkaszociológia területéről 20, a szociológia többi területéről 16 (a politikológia és politikai rendszer területéről további 59 dolgozat). Ilyenképpen az arány a munkaszociológiai munkák és a szociológia többi ágazatai között 34:37. Ez az arány nem változik lényegesen akkor sem, ha figyelembe vesszük a közvetlenül tervbe vett munkálatokat is, mert akkor ez az arány 38:46.

Természetesen, ahogyan azt már előrebocsátottuk, az elvégzett kutatásoknak kisebb része kerül majd nyilvános közlésre. Azóta is néhány szerző figyelemreméltó munkáját közölték<sup>15</sup>, többségük nem sze-

repelt az említett felvételezésben, amelyet általános gyakorlati tájékoztatásra és használatra készítettek.

Megint csak indikátorként említjük meg, de mégis kifejező példa a Moszkvában 1966-ban kiadott Szociologija v SZSZSZR című kétkötetes mű<sup>16</sup>, amely hivatott reprezentatív körképet adni a szociológia színvonaláról, érdeklődési köréről. Ebben a kiadványban is a munkaszociológia témaköréhez tartozó munkák kiemelkedő helyet foglalnak el. Hasonlóan kiemelkedő helyet foglalnak el a megjelentetett szociológiai munkák között a munkaszociológiai tárgyú művek Magyarországon<sup>17</sup> és a Német DK-ban<sup>18</sup>, amely irodalmat e sorok írója jobban ismeri, de a többi szocialista országban is, mindenekelőtt Lengyelországban és Csehszlovákiában.

Ma már valóban magunk mögött hagytuk azokat az időket, amikor a történelmi materializmus hangsúlyozottan dogmatikus felfogása következtében önkényes subjektivista szempontokat tartva szem előtt, még feleslegesnek tekintették a társadalom empirikus kutatását. Közben még úgy vélekedtek, hogy immár a társadalmi fejlődés minden alapvető kérdését megoldották, illetve megoldásuk az állam élén levő vezető emberek hatalmában van. Elhantolták már a valamikori dogmatikus apriorizmust, kényelmes hiedelmével együtt, mely szerint a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségei mindent megmagyaráznak, s nincsen az az egyedi jelenség, amelyet ne lehetne az általános törvényszerűsége visszavezetni<sup>19</sup>.

A meghatározó általános társadalmi fejlődésen kívül — bátorkodunk hangsúlyozni — sokban járult hozzá a munkaszociológia mint külön szakág, fejlődésével és elért eredményeivel, a szociológiának, ennek az önálló sajátos tudomány-csoportnak<sup>20</sup>, ilyen természetű átalakulásához. Ennek folytán a szocialista országokban a szociológiának — hogy Zygmunt Bauman lengyel szociológus kifejezésével éljünk — nemcsak ideológiai funkciója van, de szociotechnikai funkciója is<sup>21</sup>.

Állandóan jelenlevő dilemma a marxista szociológus számára az elmélet és a gyakorlat viszonya. Ez érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy a mostani marxista szociológia egy nagyobbára spekulatív, képes értékű tudományból bontakozott ki. Ez az előd annyiban volt tudomány, amennyiben tulajdonképpen filozófia volt. Amennyiben nem volt filozófia, kérdéses, hogy mennyire volt tudomány.

Most, amikor a szociológia, elsősorban szakágai a való társadalmat tanulmányozzák, amikor elvetik az apriorisztikus dedukciót, és kutatásaikban az indukciós eljárásra teszik a hangsúlyt, sokszor látszólagos dilemmát jelent az elmélet és gyakorlat viszonya. Vonatkozik ez a kutatási és következtetési módszerekre, a dedukciós és az indukciós eljárás dilemmájára is.

Már csak az említett két eljárást sem lehet mereven egymással szembe állítani, mert valójában az egyik módszer, ha nem is hangsúlyozottan, de magába foglalja a másikat és vele dialektikus viszonyban van. Az indukciós eljárás latensen feltételez már egy átfogó képzetet, legalábbis tudományos hipotézist a vizsgált társadalmi viszonyokról. Ugyanúgy a dedukció sem tényleges eljárás, ha a valóság nem hitelesíti, ha a részletkérdések és tények által nem bizonyul valónak.

A szakszociológiai kutatások, menekülve a dogmatikus és apriorisztikus elméletektől (valójában a tudománytalan és nem megalapozott

nézetektől), igen gyorsan rámutattak, hogy csak empirizmussal, a gyakorlatias ténygyűjtés buzgalomával igen szerény eredményeket hozhatnak. Tulajdonképpen az „ankétománia”, az egyoldalú, nem dialektikus indukciós módszerek alkalmazásán keresztül az elmélet fontossága domborodott ki. Behizonyosodott: sok fontos adat birtokában esetleg helyesen leírhatjuk a valóságot, de elméleti megalapozottság nélkül lehetetlen azt tudományosan megérteni, összefüggéseiben felfogni.

Természetes, hogy olyan tudományos alapozottságra van szükség, amely egységes eljárás után képes szintetizálni az induktív-analitikus eljárás eredményeit. Mert amikor a felhalmozott tények birtokában vagyunk, akkor az egyedi jelenségekről tudomást szereztünk, és ha ennek ellenére se tudunk továbbjutni — akkor tulajdonképpen az elméleti és tudományos általánosítás tehetetlenségével, erőtelenségével találtuk magunkat szembe. Nem ok nélkül állapítja meg sok keserűséggel V. Milić, hogy az adatgyűjtésen alapuló ellaposodott gyakorlatiaszkodás rendszerint az olyan kutatók munkájára jellemző, akik egyetlen szociológiai általános elméletet sem ismernek jól, és egész tudásuk néhány eljárásra korlátozódik<sup>22</sup>.

A marxista szociológusok, különösen azok, akik a munkaszociológiát művelik, úgyszólván napról napra arra kényszerülnek, hogy a valóságban, kutatásaik során megoldják az elmélet és a gyakorlat dialektikus egységét. Itt nem segít a hangos deklaráció vagy az őszinte jó szándék, valóban létre kell hozni az elmélet és a gyakorlat egységét. Máskülönből nyilvánvalóan kitűnik munkájának talmi volta, erőfeszítéseinek meddősége.

Mindenesetre, az elméleti általánosítás fontosságát állandóan szem előtt tartva, ma már annyira szembetűnő az empirikus kutatási módszerek előretörése, hogy azt külön bizonyítani felesleges. Ez tette lehetővé többek között a szociológia számára, hogy tényleges tudomány legyen, hogy „szociotechnikai funkciója” is legyen. Ez egyben azt is jelentette, hogy az egzakt kutatási módszerekről alkotott dogmatikus idegenkedést nagyobbára sikeresen leküzdötték.

Nálunk Jugoszláviában már a múlt emlékét idézi és a dogmatikus egyének kilátástalan ellenállását az empirikus módszerek térhódításával szemben a valamikor célzatosan emlegetett szállóige, miszerint „a rossz filozófusok sorra elmentek szociológusnak”. Mellesleg, nemcsak két különböző tudományról van szó, hanem művelőitől különböző egyéni predispozíciót is követel. Ezért, ha valaki rossz filozófusnak indult, egyáltalán nem jelenti azt, hogy belőle nem lehet jó szociológus, éppen úgy, mint ahogyan semmiképpen sem jelentheti azt, hogy ha valaki jó filozófus, egyúttal jó szociológus is lehet. Még a múlt küzdelmeit idézi R. Supek, amikor P. N. Fedoszejev szovjet szociológus 1959-ben a szociológusok IV. Világkongresszusán megtartott beszámolójának egyes tételére hivatkozik, és egyben elítéli azt a körülményt, amely valamikor még nálunk is jelen volt, ugyanis „egyes szociológusok szükségét érzik annak, hogy még a módszereket is megkísérlik »burzsoá« és »marxista« módszerekre osztani”<sup>23</sup>. Ugyanakkor hangsúlyozza, mennyire tarthatatlan az, amikor kikiáltanak valamilyen empirikus kutatási módszert tudománytalannak vagy nem tárgyilagosnak, pusztán azért, mert „burzsoá világnézet” következtében jött létre. „Egy módszer alkalmasságát és korlátait, hangsúlyozza Supek, csak

az elméleti feltevések és az elméleti általánosítások tükrében lehet megállapítani.”<sup>24</sup> És ismételjük meg már kifejtett tapasztalatainkat: tényleges kutatás gyakorlati vizsgálódás nélkül nincs, de amikor a kutatás megtorpan, akkor rendszerint és elsősorban nem a gyakorlati kutatással van baj, hanem az elméleti gondolkodás és tudásunk erőtlenségével vagy meddőségével találjuk magunkat szembe.

Az egzakt kutatási módszerek terén a mennyiségi módszerek jelentenek újabb küszöböt a szociológia fejlődésében. Az az érzésünk, hogy a szocialista országok szociológiájában alig egy évtized után a matematikai módszerek alkalmazása hasonló forradalmi lendületet hoz magával, mint az általános egzakt kutatási módszerek meghonosodása.

Egy hazai példát hozunk elő: amikor a jugoszláv szociológia indulóban volt, művelői szükségét érezték annak, hogy külön értekezletükön (Belgrád, 1957. december 27—28) felmérjék a lehetőségeket és affirmálják a statisztikai módszerek alkalmazását a szociológiai kutatásokban<sup>25</sup>. Nem tartjuk magunkat szerénytelennek, amikor azt hangsúlyozzuk, hogy Jugoszláviában a matematikai tudományok jelentős, néha kimagasló eredményeket érnek el. Mégis, nem is olyan régen még találkozhattunk jogosan bíráló írásokkal, amelyek riadót fújtak amiatt, mert a társadalomtudomány tárgykörére vonatkozó elemzések matematikai apparátusa lényegében a százalékra és az átlagra korlátozódott (a korreláció emlegetése már csak modorosság volt, és nem utalt a tényleges kapcsolatokra). Mindezt akkor kellett hangsúlyozni, amikor a lineáris programozás már valóság és nemcsak csúcsteljesítmény.

Az igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy Jugoszláviában, főleg a matematikusok egyesülete, már régen változtatni igyekszik a matematikai nevelés helyzetén iskolarendszerünkben, történtek is ez irányban változások, de a java még csak a második iskolareform megvalósításának végrehajtásával hozható létre.

A mennyiségi módszerek alkalmazásának fontosságát hangoztatni azoknak, akik a gazdasági tudományokban vagy azokkal rokon tudományokban tevékenykednek, hálás feladat, mert ahogyan mind többen megállapítják, a mennyiségi módszerek alkalmazása az utóbbi években a társadalomtudományok gyakorlati területeihez kapcsolódott a legszorosabban, és — mindenekelőtt a gazdaságtudományban — megszűnt vitatott kérdés lenni<sup>26</sup>. Ma, az az érzésünk, a szociológia módszertana második forradalmának küszöbén a munkaszociológia ismét jelentős szerepet tölthet be az egész szociológiai tudománycsoport előrelendítésében. Ezt, mint minden tudománynál, elsősorban saját belső erőinknek kell megoldani. De a munkaszociológia művelőinek az a kiváló helyzeti előnyük van, hogy a gazdaságtudomány már átlépte azt a küszöböt, amelyet a munkaszociológiának még csak a jövőben kell megtennie. Mindinkább sürgető a statisztikai és matematikai módszerek, a modellálás és az elektromos számítási technika kielégítő alkalmazása a szociológiában.

Természetesen, a mennyiségi módszerek alkalmazásának sarkalatos kérdése a kölcsönös függőségek és fejlődési irányzatok felfedése, és az ilyen „minőségi jegyek mennyiségi felmérése”<sup>27</sup>. Ennek alapján azután lehetséges egy egész sor olyan kutatási, módszerbeli előrehaladás, amit a korszerű számológépek használata előtt el sem képzelhetünk volna. Hivatkozva M. Macurára (tanácskozás az empirikus kuta-

tások módszertani kérdéseiről a társadalmi tudományokban, Ohrid, 1965. május 5—8.), utalhatunk arra a körülményre is, hogy a jugoszláv szakemberek is élenjáró eredményekkel járultak hozzá a maguk részéről a kvantitatív analízis módszertanának fejlődéséhez, elsősorban az „I-módszer alkalmazásával a diszkriminációs analízisben”. Továbbá megtalálták a lehetőségét a precíz mérések alkalmazására a bonyolult társadalmi jelenségek vizsgálatában. Ide tartozik az olyan modellek szerkesztése, amelyeket már elméleti és gyakorlati társadalmi kutatásban alkalmaztak<sup>28</sup>.

A mennyiségi módszerek erőteljes alkalmazása nem oldhatja meg a munkaszociológia, vagy általában a szociológia lényeges kérdéseit, mert mégiscsak módszerekről van szó. De annál inkább felfedheti az üres szociológiai elmélet meddőségét ott, ahol az elméleti tudomány köntöseben tetszeleg, akkor, amikor csak meddő spekulatív tevékenységet képvisel. Mindenesetre megszívlelendő V. Korać intelme (Zágrábi symposion az empirikus szociológiai kutatások metodológiai kérdéseiről, 1963. június 18—19.) melynek értelme a következő: A szociológiai empirikus kutatás mind erőteljesebb elaprózottsága világos elméleti orientáció nélkül mind jobban oda vezet, hogy elvész az egész iránti érzék. A radikális szociológiai empirizmus tulajdonképpen a társadalmon kívüli szociológia megjelenési formája. Amikor túlbuzgóan a társadalmi jelenségek különféle területeit „empirikusan” kutatják, rendszerint képtelenek meglátni a rész és az egész között fennálló sajátos kapcsolatot a mai társadalmi folyamatokban<sup>29</sup>.

Az az öt évvel ezelőtt kimondott intelem ma is megszívlelendő, de áll V. N. Supkin szovjet szerző találó megállapítása is a szociológiai elmélet és az egzakt mennyiségi módszerek alkalmazásának sajátos összefüggéséről: „Természetes, hogy a vizsgálódások mindig valamilyen elmélet, koncepció, illetve hipotézis talajáról indulnak ki, amelyek végül a jelenségről feltárt ismeretek birtokában módosulhatnak. A hipotézis felállítása a szociológus »lelkiismeretén« nyugszik és nem a matematikán, tükrözve a szociológia adott felkészültségi szintjét a jelenségek tanulmányozásában.”<sup>30</sup>

A matematikai gondolkodástól és a kvantitatív módszerektől való idegenkedés a régivágású szociológusok körében várható ellenállást vált majd ki. De ettől függetlenül égető szükségként jelentkezik a matematikailag kevésbé fejlett országok számára az az igény, hogy határozottabban affirmálják a kvantitatív módszereket saját országuk szociológiai kutatásában, és bátrabban merítsenek a hatalmas lépésekkel haladó országok tudományából és tapasztalataiból. Ilyen vonatkozásban mindenképpen magára vonta a tudományos közvélemény figyelmét az 1967. április 17-e és 20-a között Szuhumiban tartott össz-szövetségi szociológustanácskozás, amelyet teljes egészében a matematikai és mennyiségi módszerek alkalmazásának szenteltek<sup>31</sup>. A csehszlovák szociológusok kongresszusa kapcsán 1967 végén a Szlovákia fővárosában tartott tanácskozás központi kérdése szintén a mennyiségi módszerek alkalmazása volt a szociológiában, és a kérdést igen magas szinten átfogóan taglalták<sup>32</sup>.

Befejezésül, a munkaszociológia fejlődési irányzatának igen jellegzetes kérdését idézem, a munkától való elidegenedés problémáját, átfogóbb értelmezésben az ember elidegenedésének problémáját.

Ez a témakör közvetlen marxista megfogalmazásban, vagy körülírt formájában, mint a munka humanizációjának kérdése, illetve a munkával való identifikáció kérdése, mindinkább a munkaszociológia központi tárgyává vált<sup>33</sup>. Természetesen ezzel nem merül ki a munkaszociológia érdeklődési köre, mivel „téves lenne azt gondolni, hogy az elidegenedés kategóriájával meg lehet magyarázni — akárcsak a kapitalizmusban is — az ember és a társadalom közti viszony minden egyedi megnyilvánulási formáját, ahogyan ez az utóbbi időben kezd divatosá válni”<sup>34</sup>. Mégis, amikor például Hegedűs A. jellemzi a munkaszociológiát, megállapítja: „a munkaszociológia, a munkával foglalkozó tudományok családján, a »munkatudományon« belül egyre nagyobb és önállóbb szerepet játszik, mind több fontos ismerettel bővíti tudásunkat. Alapvető tárgya a munka szociológiai funkcióinak vizsgálata és ezen belül elsősorban annak a kutatása, hogy a szocialista társadalomban milyen tényezők segítik elő a munkától való elidegenedés felszámolását és ezzel a munka humanizációját.”<sup>35</sup>

A munkaszociológia központi témájának kapcsán, az ember sokrétű és sokféle kapcsolatait tárgyalva, az embert helyezve a vizsgálódás központjába — felmerül a munkaszociológia és munkapszichológia (egyések szerint még az antropológia is) egymásba fonódása és elhatárolása.

A két tudomány elhatárolását nem nehéz elvégezni, annak ellenére, hogy mindkettő az embert, annak magatartását, helyzetét vizsgálja<sup>36</sup>. Sokkal bonyolultabb a két tudomány együttműködése, egyesek szerint éppenséggel egymásba fonódása. Az embert, helyzetét, viszonyait vizsgálva elméletileg általánosítva, vagy egyedi előfordulásában a munkahelyén, és a való életben, ahol csak lehet, az üzemi szociológus és az üzemi pszichológus szükségszerűen együttműködik. Ez a körülmény véleményünk szerint, egy szerény példa arra, mennyire tarthatatlan az egyes tudományok egymástól való elzárkózása, ami meglehetősen gyakori jelenség.

Már sokkal kérdésesebb az az állítás (az UNESCO is az említett tudományt közösen tárgyalja), miszerint a gyakorlati kutatásokban lehetetlen megkülönböztetni a „tisztá” szociológust, az üzemi pszichológustól vagy az antropológustól<sup>37</sup>. Véleményünk szerint, noha az ember teljes totalitásában való vizsgálata, tárgyalása, a szocialista társadalom alapvető követelménye és annak ellenére, hogy ritkán létezik valamilyen tudomány művelője szublimált alakjában, mert többé vagy kevésbé jártas az illető az érintkező tudományokban is — mégsem fogadható el az elképzelés az említett tudományok „organikus egymásba szövődéséről”.

Hasonló helyzet adódhat elő a vezetéstudomány és más, az üzemi életet és más közösségeket tárgyaló tudományágak esetében. A vezetéstudomány művelőjének nemcsak hogy együtt kell működnie a munkaszociológussal és az üzempszichológussal, hanem saját magának is szüksége van meghatározott jártasságra a szociológia és pszichológia terén. Ez még nem jelenti azt, hogy a vezetéstudomány és a pszichológia, valamint a munkaszociológia „organikusan egymásba szövődnek”, noha kétségtelen, hogy a fejlett vezetéstudományok (Lengyelországban) erőteljesen szociológiai irányban fejlődnek, vagy (Csehszlo-



vákiában) sokat merítenek közvetlenül a munkaszociológiából és az üzempszichológiából<sup>38</sup>.

Mégis, a valóságtól elvonatkoztatott spekulációba bocsátkoznánk, ha a vezetésstudomány, a szociológia és az üzempszichológia valamiféle közvetlen integrálására számítanánk a jövőben. Természetesen, együttműködésük szükségszerű, de mint külön tudományágak kölcsönös támogatásán keresztül és nem azok hibridizációja által. A szervezéstan problémákat lehetetlen „elpszichologizálni” vagy „elszociologizálni”, éppen úgy, ahogyan lehetetlen a szervezési és vezetési kérdések tudományos megoldásánál figyelmen kívül hagyni a munkaszociológia általános elveit vagy az adott esetek konkrét elemzését.

#### J E G Y Z E T E K

<sup>1</sup> Tinódi Sebestyén: Cronica, előszó, Kolozsvár 1554.

<sup>2</sup> Ezen a helyen a „szociológiáról” mint még nem differenciálódott tudományról, illetve mint „önálló, sajátos tudománysoportról” van szó (ahogyan azt Hegedűs A. értelmezi: A szociológiáról, Egy tudomány lehetőségei és korlátai; Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, 74–75. oldal), amely magába foglalja az „általános szociológiát” és a „szakszociológiákat”, ahogyan azt I. Stanojčić is meghatározza könyvében (Predmet opšte sociologije — Njen odnos prema drugim naukama; Savremena škola, Beograd 1964, 151–153. oldal); lényegében ilyen értelemben fejti ki álláspontját Kulcsár K. is könyvében (A szociológiai gondolkodás fejlődése; Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, 370, 566–567. oldal).

<sup>3</sup> D. C. Miller — V. H. Form, Industrijska sociologija; Panorama, Zagreb 1966, 10–11. oldal. (Az említett szerzőcsoport úttörő munkái: R. M. MacIver, Labor in the Changing World; Whiting Williams, What's on the Worker's Mind; F. R. Donovan, The Woman Who Waits.)

<sup>4</sup> Elton Mayo munkásságának és szerepének jellemzését a polgári szociológiában lásd: Hegedűs A. — Márkus M.: Ember — Munka — közösség; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966, 11–12. oldal. (A harvardi iskola képviselőinek úttörő munkái: Elton Mayo The Human Problems of an Industrial Civilisation; T. N. Whitehead, Leadership in a Free Society; T. N. Whitehead, The Industrial Worker, 2 vol.)

<sup>5</sup> F. Fürstenberg (herausgegeben und eingeleitet von), Industriesoziologie, Vorläufer und Frühzeit 1835–1934; Hermann Luchterhand Verlag, Neuwied 1959, 31–34. és 189–226. oldal. — A még korábbi elődök megsejtőit lásd (T. Caplow, The Sociology of Work, Univ. of Minnesota, 1962 p. 4, nyomán) V. Raškovičnál: Sociologija rada; Sociološki institut, Beograd 1967, 10. oldal.

<sup>6</sup> K. Marx és F. Engels művei, 1844–1846; Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958, 211–673. oldal.

<sup>7</sup> Hilde Weiss, Die „Enquête Ouvrière” von Karl Marx, aus: Zeitschrift für Sozialforschung, 1936, Heft 1. — a tanulmányt közli: F. Fürstenberg, Industriesoziologie; Hermann Luchterhand Verlag, Neuwied 1959, 81–101. oldal.

<sup>8</sup> Ez irányú utalásokat lásd: V. Korać, Marks i savremena sociologija; Kultura, Beograd 1962, 337–338. oldal; Hegedűs A., i.m., 69–70. oldal; Kulcsár K., i.m., 523–527. oldal.

<sup>9</sup> Hegedűs A., i.m., 75. oldal.

<sup>10</sup> Ezt az álláspontot képviseli A. Fiamengo Sociologija društvenog i radničkog samoupravljanja (Naše Teme, Zagreb, 1962, maj, br. 5) című tanulmányában. Hasonló állásponton van V. Raškovič is (idézett könyve, 17–18. oldal) Jugoszláviára vonatkoztatva, csak mint feltételes terminust fogadja el a „munkaszociológia” elnevezést.

<sup>11</sup> I. Stanojčić, i.m., 154. oldal.

<sup>12</sup> Institut društvenih nauka, Odeljenje za naučnu dokumentaciju: Bibliografska anotacija dela empirijskog karaktera iz oblasti društvenih nauka, Izrađeno za potrebe savetovanja o metodološkim problemima empirijskog istraživanja, Beograd 1964.

<sup>13</sup> M. R. Aćimović: Bibliografska građa o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji i oblicima učesća proizvođača u upravljanju preduzećima u drugim zemljama (prikazi i anotacije); Institut društvenih nauka, Beograd 1966.

<sup>14</sup> Grupa CK SKJ za analize: Radovi u oblasti društvenih nauka (Pregled rada nekih naučno-istraživačkih ustanova u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani, Beogradu i Skopju); 010— Br. 31/1—1967. 12. I. 1967. g.

<sup>15</sup> Szükségesnek tartjuk az egy éven belül megjelent munkák közül megemlíteni a következő szerzőket:

— Kratina dr Husein, Položaj direktora preduzeća u sistemu radničkog samoupravljanja, Institut društvenih nauka, 1967.

— Baltić, dr Aleksandar i Despotović dr Milan, Osnovi radnog prava Jugoslavije, sistem radnih odnosa — Osnovni problemi sociologije rada; Savremena administracija, Beograd 1967, 407—480. oldal.

— Rašković, dr Vladimir, Društveno samoupravljanje i raspodela prema radu u Jugoslaviji, Sociološka studija; Sociološki institut, Beograd 1967.

— Pečuljić, dr Miroslav, Klase i savremeno društvo, ogleđi; Savremena administracija, Beograd 1967.

— Kardelj, Edvard; Bakarić, Vladimir; Vlahović, Veljko; Marković, Ljubisav i Rakočević, Zivojin, Promene u biću radničke klase i njene idejno-političke avangarde (Teorijska diskusija); Socijalizam. Časopis SKJ, Beograd 1968, br. 1—2 (januar—februar), 3—105. oldal.

<sup>16</sup> Szociologija v SZSZSZR (redaktor: G. V. Oszipov), I—II.; Izd. „Miszl”, Moszkva 1966.

<sup>17</sup> A már idézett alapvető munkaszociológiai munkán (Hegedűs András — Márkus Mária: Ember — Munka — Közösség; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966) kívül, a magyar munkaszociológia jelentős kiadványai közé tartozik:

— Szántó Miklós: Életmód, művelődés, szabad idő; Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.

— Huszár István, Tüü Lászlóné, Péterffy Tibor, Nyitrai Ferencné és Bács György: Az ipari munkások munka- és életkörülményei; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1967.

<sup>18</sup> Az utóbbi négy év lényeges német nyelvű irodalmát a munkaszociológia területéről Rudolf Stollberg Arbeitszufriedenheit — theoretische und praktische Probleme; Dietz Verlag, Berlin 1968, című munkájában sorolja fel (a Német DK-ban megjelent irodalmat a 91—92. oldalon, a szűkebb témájához csatlakozó nyugatnémet irodalmat a 120. oldalon). A felsorolt NDK különkiadványok között szerepel:

— Soziologische und psychologische Erfahrungen aus Forschung und Praxis, Berlin 1965.

— Soziologie und Praxis, Dietz Verlag, Berlin 1965.

— Karl Hecht: Der Mensch neben Dir, Leipzig—Jena—Berlin 1966.

— Harry Bober: Probleme der Arbeit mit dem Menschen, Berlin 1966.

— Gerda Huth: Produktivkraft Persönlichkeit, Dietz Verlag, Berlin 1966.

<sup>19</sup> R. Supek, Szociologija i socijalizam, Eseji; Znanje, Zagreb 1966, str. 21. — V. Korać, i. m., 345. oldal.

<sup>20</sup> Hegedűs A., i. m., 75. oldal.

<sup>21</sup> Z. Bauman, Általános szociológia; Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1967, 537—538. oldal.

<sup>22</sup> V. Milić, Sociološki metod, Nolit, Beograd 1965, 284. oldal.

<sup>23</sup> R. Supek, i. m., 13. oldal.

<sup>24</sup> R. Supek, i. m., 21. oldal.

<sup>25</sup> Savetovanje o primeni statistike u sociološkim istraživanjima (Beograd, 27—28. decembra 1957. g.), referenti: J. Goričar, O. Mandić, V. Balaban, R. Supek, V. Milić, B. Bajšanski, V. Bonač, A. Fiamengo, M. Ban, R. Bičanić, D. Breznik i M. Macura; Jugoslovensko statističko društvo, Beograd 1958.

<sup>26</sup> Lásd: V. N. Supkin: Mennyiségi módszerek a szociológiában, Valóság 10/1967, 126—128. oldal (fordítás a Voproszi filozofii 1967. 3. számából).

<sup>27</sup> V. N. Supkin, idézett cikk, 126. oldal.

<sup>28</sup> M. Macura, Metodološka korektnost i raznovrsnost empirijskog istraživanja, Savezni zavod za statistiku (umnoženi rukopis referata sa savetovanja u Ohridu 5—8. maja 1965), 17. oldal.

<sup>29</sup> V. Korać, Rezime referata na zagrebačkom simpozijumu o metodološkim problemima empirijskih istraživanja u sociologiji (18. juna 1963). Sociološki pregled (izdaje Srpsko sociološko društvo), 2—3/1964, 129. oldal.

<sup>30</sup> V. N. Supkin, idézett cikk, 128. oldal.

<sup>31</sup> A tanácskozás vázlatos bemutatását lásd: Voproszi filozofii 1967. 10. sz., 164—172. oldal.

<sup>32</sup> A kongresszuson résztvevő I. Stanojčić és D. Drašković jugoszláv szociológusok szóbeli jelentése alapján.

<sup>33</sup> K. Braunreuther, Die marxistische Soziologie und ihr Beitrag zur wissenschaftlich begründeten Leitungstätigkeit (in: Soziologische und psychologische Erfahrungen aus Forschung und Praxis, Aufsatzsammlung); Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1965., 31. oldal.

— Hegedűs A. — Márkus M., i. m., 25. oldal. — V. Rašković, i. m., 17. oldal. — J. Derganc, Industrijska sociologija; Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1962, 7. oldal. — I. Stanojčić, i. m., 151. oldal stb.

<sup>34</sup> Hegedűs A. — Márkus M., i. m., 26. oldal.

<sup>35</sup> Hegedűs, A., A szociológiáról (Egy tudomány lehetőségei és korlátai); Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, 75—76. oldal.

<sup>36</sup> Lásd pl.: H. Steiner, Zum Verhältnis von Soziologie und Sozialpsychologie, Diskussionbeitrag (in: Sozialpsychologie im Sozialismus); VER Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1965, 103—104. oldal. — V. Rašković, i. m., 21—22. oldal.

<sup>37</sup> R. Supek, i. m., 99—100. oldal.

<sup>38</sup> Dobossy Imre, A munkahelyi vezetés tudományos megalapozásának problémái a szocialista országokban; Társadalmi Szemle, Budapest, XXIII. évfolyam, 3/1968, 82—83. oldal.